

قاجار شاهلیغی زامانیندا کئچمیشه دوغرو فارس

حسرتچیلیگی (حسرت کِشی فارسی) 1

هیندوستاندا موغوللار دؤنمینده مختلیف دیلردن فارسچایا ترجمه اولونموش دساتیر متینلری اون دو قوزونجو عصرین باشلانیشیندا، چاپ صنعتی نین یولا دوشمه سی ایله کتاب اولاراق چاپ اولماغا باشلامیش. دساتیر آدلی متینلرین بازار و مؤلیفی بللی دئییل، بیرینجی دفعه اروپالی سئر ویلیام جونز 1789 اونجو ایل بنگالغربی انجمن نینده "ایرانلیلار" آدلی دانیشیق و چیخیشیندا محسن فانی کشمیری آدلی بیر شخصین، بو دساتیر آدلی متنلری یازدیغینی، اونون بیر شعرینی بو نسخه لرین بیرینده یازیلدیغینا داییر ادعا ائتمیش. آنجاق بو شعر باشقا نسخه لرده یازیلمادیغی اوچون بو متن محسن فانی آدلی شخصه عایید اولمادیغی دا اورتایا چیخمیش. بعضی روایتلره گؤره ه. ق. ایل تقویمی نین 10-اونجو یوز ایلینده آذر کیوان آدلی بیر زردوشت مذهب اولان هیندوستانلی دساتیر آدلی بیر کتاب یازاراق یازدیغی کتابی نی "بئشینجی ساسان" آدلی بیر پیغمبره نسبت وئرمیش، سونرا پول قازانماق اوچون یازدیغی کتابی نی فارسچایا چئویرمیش. یازدیغی کتابی نین اورجینال دیلی فارس دیلی و

اونا ياخين ديللر ايله هر هانكى بير اورتاقليغى اولماديغى اوچون بو كتابين آذر كيوان طرفيندن اويدورولدوغو، يالان اولدوغو ادعا ائديلرⁱⁱⁱ. دساتير كتابى نين ايکينجى جيلدى نين مترجمى ملا فيروز بن کاووس، کتابين گيريشينده "دبستان المذاهب" آدلى کتابين مؤلفى نين اکبر شاه گورکانى زامانيندا حياتدا اولدوغونو وورقولاميش^{iv}. دئمک، دبستان مذاهب آدلى کتاب هندوستاندا موغوللار حاکيم اولدوقلارى زامان يازيلديغى گومان ائديلر. بو متنلر آشاغى، يوخارى 500 ايلدير، يازيلميش. ملا فيروز بن کاووس دبستان المذاهب آدلى کتابين مؤلفى اولارسا، آذر كيوان آدلى شخص طرفيندن يازيلميش متينلرين جعل اولدوقلارى اورتايا چيخار.

"دبستان المذاهب" و "دساتير" آدلى فارسچايا چئوريلميش داستانلارين يانى سيرا چهار چمن، تهمورس (ديوبند) و ژاماسب (جاماسب) آدلى کتابلار دا بمبئى دن زردوشت اجماعسى باشچيسى مانکچى ليمجى هوشنگ هاتريا (1813-1890 م.) واسيطه سى ايله قاجار شاهلارى زامانيندا ايران ممالىكى محروسه سینه گتيريلميش. بو داستانلارين متينى فارسچا اولدوغو اوچون قاجار حؤکومت خادىملرى، شاهزاده لرى ده بو داستانلارا بؤيوک مارق گؤسترميشلر. رضا قلى خان هدايت، دامغانلى قاجار شاهزاده لرى

نین للہسی، مربی سی، جلال الدین میرزا، فتحعلی شاہین اوغلو، میرزہ فتحعلی آخوندوف دا "دبستان المذہب" و دساتیر آدلی اثرلی اوخوماقلا زردوشتلوک و فارسلیق دوشونجه سینہ قاپلمیشلار.

علیقلی میرزا اعتضادالسلطنہ، فتحعلی شاہین اوغلو 1253 – 1259 ہ. ق. ایلریندہ بو دساتیر متینلریندن یولاچیخاراق "اکسیر التواریخ" آدلی بیر عموم تاریخ کتابی یازمیش. اعتضادالسلطنہ یازدیغی کتابدا قاجار شاہلیغینی ایران شاہلاری نین اون دوردونجو سیلسیلہ سی دئیہ قلمہ آلمیش. او کتابدا تاریخی واقعیتلر ایلہ اوست اوستہ دوشمگن و باغلاشمایان کیومرث پیشدادی آدلی بیرسی بیرینجی شاہ دئیہ قلمہ آلمیش. آدی چکیلن مانکجی لیمجی ہوشنگ ہاتریا میرزا فتحعلی آخوندوفا 1876 اینجی ایلین آپریل آییندا دساتیر داستانلاری اوزرہ یازمیش:

"لطفایازینیز: دساتیر نسخہ سینی، فارسلا رین آن یاخشی و سئچگین الہی کتابینی گورموشسونوز، یوخسا یوخ؟ گورمہ می شسہ نیز، نوکری نیز بیر نسخہ گؤندرسین. بو کتاب فارسلا رین آسمانی کتابلاریندان بیری اولدوغو اوچون فارسچایا چئوریلیمیش. او بیری کتابلار اصل و اورجینال دیلدہ ترجمہ اولمامیش قالیر"^۷.

زردوشت محفلى نين باشچىسى مانكى لىمجى هوشنگ هاترىا
اؤزونو دساتير داستانلاريندا آدى كئچمىش "مه آباديان" شاهلىق
سىلسيله سینه باغلى قلمه آلمىش.

باشقا بير شخص محمدتقى آدلى ماللا محمدعلى كاشانلى نين
اوغلودور. محمدتقى 1216 ه.ق. ايلينده كاشاندا دوغولموش. فتحعلى
شاه درباريندا مداحلىقلا مشغول اولموش. فتحعلى شاه اولدوكدن
سونرا اونون اوغلو محمود ميرزه يه نؤكر و همصحت اولموش. محمد
شاه قاجار زامانيندا، محمدتقى "ناسخ التواريخ" آدلى كتابى يازماغا
مأمور اولموش. ناصرالدين شاه حاكيمىتى تحويل آلدىقدان سونرا محمد
تقى، شاهين ال يازمالارى و فرمانلاريني ثبت ائتمگه باشلامىش و
لسان الملك لقبى ايله قاجار حاكيمىتى نين مصلحتخانه سى نين
عضوو اولموش. محمد تقى تاريخى قايناقلار ايله دساتيرده كى
داستانلارى بيربيرلىرى ايله قارىشديراراق "طبقات عجمان" آدلى كتاب
يازمىش. محمد تقى آدى كئچن كتابدا تاريخ بويو يئر يوزونون بنى
آدمسىز اولمادىغىنى ادعا ائده رك يازمىش: "بو صينيفى و طبقه نى
عجم شاهلارى سىلسيله سى نين بئشىنجى سى، گاشاهيان
آدلانديرمىشلار. گلشاه-ى ياسام آجام-ين اوغلو تانيرلار. دئيلر: او
هامان كيومرث-دير. او داغىنيق جماعتى بير يئره ييغديغى اوچون

"ابولبشر" لقبینی آلمیش^{vi}. محمد تقی اؤزو یازدیقلارینا اینانمادیغی اوچون سونرا یازمیش: "تضمین ائتمیرم که بو خبرلر دوغرو و دوزگون اولسون".^{vii}

محمدتقیدن سونرا لله باشی سایلمیش رضاقلی خان هدایت فهرس التواریخ، روضه الصفاى ناصرى و نژادنامه اثرلرینی یازمیش. بونو دا بیلدیرمک لازیم: رضاقلی خان لله باشی، تربیتچی دئییه، عباس میرزانین دا تربیتچیسی اولموش. محمدشاه اولدوکدن و ناصرالدین شاه حاکیمیه گلدیکدن سونرا رضاقلی خان هدایت خوارزم شهرینه ائلچی دئییه تعیین اولونموش. خوارزمدن گئری دؤندوکدن و قایتدیقدان سونرا ناصرالدین شاه اونو تیکدیردیگی (تأسیس ائتدیردیگی) دار الفنون اؤیرنیم مرکزی نین باشچیسی و رئیس ائتمیش. چوخ زامان کئچمه-دن رضاقلی خان سونرالار شاه اولاجاق مظفر الدین شاهین دا لله سی و تربیتچیسی اولموش. رضاقلی خان هدایت هیندوستاندا دساتیر ادبیاتیندان فارسچایا ترجمه اولموش دساتیر ادبیاتی نین تأثیرینه دوشه رک هیندی سلطانلیق قبلرینی ده قاجار شاهلیغی زامانی فارس ادبیاتا گتیرمگه چالیشمیش، متنی اولدوغو کیمی اوخویوروق: "او را به دست نواب شاهزاده معظم الیه دادند. عیال، اطفال و فرزندان نواب محمولی میرزا اورا به انواع مشقت کشتند (اونو

حضرت شاهزاده نین الینه وئردیلر. محمد ولی میرزا حضرتلری نین خانیمی، اوشاقلاری، اوغلانلاری اونو چوخلو اذیتله اؤلدوردولر)^{viii}. فارس دیلینده معناسی اولمایان بیر چوخ کلمه لری رضاقلیخان هدایت یازدیغی متینلرده گؤرمک اولار، اؤرنک اولاراق مورچل: چوخور (ف. خندق، گودال). دئمک، نواب کلمه سی عربچه-ده اولان نوب و نیاب (یعنی "جانشین" و "معاون") کلمه لری ایله حاضیرده بنزر گؤرونسه لر ده، بو کلمه لر ایله علاقه سی یوخدور. نواب هیند کؤکنلی و منشالی بیر کلمه ساییلار.

بو کتابدا آذربایجان و روسیه ساواشلاری دا قیسا بیچیمده ترسیم اولونار، اوخویوروق: "افواج آذربایجانی نیز بر سنگر تاختند و جمعی صالادات و یک نفر صاحب منصب ایشان را مقتول ساختند (آذربایجان نظامی بؤلوکلری سنگرلره یوروش آپاردیلار. بیر سایدا روس عسگرلری و بیر قوشون باشچیسی اونلاری اؤلدوردو)"^{ix} رضاقلی خان هدایت عباس میرزا باشچیلیغی ایله آذربایجانلیلارین روسیه قوشونلاری قارشیسیندا یئنیلیمکلرینی، شکستلرینی و گلستان آنلاشماسی نی قاجار شاهلیغینا بیر ظفر کیمی قلمه آلا، اوخویوروق:

"معاهده میمونه اتمام و انجام پذیرفت، حدود سُنور و تُغور ممالک معین و مسطور آمد (موبارک آنلاشما سونا چاتدی و قبول اولوندو.

مملکتلرین سرحدی بلیرلندی و یازیلدی"^x. رضاقلی خان هدایت

قاجار شاهلیغینا تحمیل اولموش تورکمنچای آنلاشماسینی داها دا

طمطراقلی قلمه آلمیش، اوخویوروق:

".. باز هم روسیه منهزم و شکست شدند. اسباب خود را ریختند. .. از

پس و پیش، سواران ایران ایشان را در میان گرفتند و به قتل آوردند.

قلیل ایشان نجات دیدند و کلا گرفتار گردیدند (روسیه قوشونلاری

گئنه ده شکست یئمیش، سلاحلارینی بوراخمیش، ایران

سواره لری دالدان و قابقدان اونلاری محاصره ائتمیش و

اؤلدورموشلر. اونلاردان (روسلاردان) بیر آزی قورتولموش و

قالانی اسیر دوشموشلر)^{xii}.

اوسته کی صحنه لری گؤردوکده قاجار تورک شاهلیغی نین یئنیلمه

سی و دامغانلی رضاقلی خان هدایتین بایرام ائتمه سی مسئله نین

قاجار شاهلیغی علیهینه دوشمنلیگین و عوامفریبلیگن نئجه آشاما و

مرحله یه یوکسلمه سینی گؤسترر. عثمانلی تورکلوگو منظور اولدوقدا

ایسه، رضاقلی خان هدایت نفرت قوسماغا باشلار، اوخویوروق:

".. رومیه در قبال روسیه شکست خورده است ولی در قبال ایران

شومیه ای است^{xiii} که بد سلوکی می کنند^{xiii} و خفاش صفت اند و

بومان شوم روم" (ترجمه: عثمانلیلار روسیه قارشیسیندا

یئیلیمیش، آنجاق ایران قارشیسیندا بدبختلیک عامیلی اولاراق
پیس رفتار ائدرلر. بایقوش صفتدیرلر، عثمانلی نین بدبختلیک
گتیرن بایقوشلاری)^{xiv}. هراتین قاجار امپراتورلوغوندان آیریلماسینی دا
رضاقلی خان هدایت بایرام توتار، اوخویوروق:

"به حکم مصلحت و شفاعت دولتخواهان، پادشاه جام و جم ایران بر
اهالی هرات رحمت آورده از هرات کوچیده منزل به منزل مراجعت
فرموده روی به خراسان و طهران حرکت گزیدند (جام جم شاهی
نین مصلحتی، شفاعتی و دولت سنورلیک حؤکمو ایله ایران
هرات اهالیسینه رحمت گتیرمیش، هراتدان کؤچه رک ائودن
ائوه گئری دؤنموش خراسانا و طهرانا حرکت ائتمیشلر)"^{xv}.

رضاقلی خان هدایت ایلك ایکی اثرینده اسلامدان اؤنجه یه نسبت
وئرلیمیش اثرلره اینانماغین دوزگون اولمادیغینی یازمیش، بو دوغرولتودا
اوخویوروق: "بر اقوال مورخین قبل از اسلام اعتمادی نتوان کرد و آنچه
مورخین اسلام نیز از زمان قدیم و ایامِ عُمَرِ انبیا و زمان ملک پادشاهان
گویند و نگارنده صاحب سلیقه مستقیم داند که اعتماد را نشاید، چه
در اصول و فروع آن چندان اختلاف است که از حیّز بیان بیرون خواهد
بود، و غالب مورخین باتحقیق از نامهای گذشتگان نقلی کرده اند و
سخن از روش عقل نگفته اند (ترجمه: تاریخچیلرین اسلامدان

اؤنجه دئديكلرينه و ائله جه ده اسلام تاريخچيلري نين قديم زامانلاردان؛ پيغمبرلرين اوزون عؤمور ياشاديقلاري، هانكي پادشاه زاماني ياشاديقلاري اوزره دئديكلرينه اعتماد ائتمك دوزگون دئييل. بونلارين اصل و فرعينده حددن آرتيق اختلاف چوخ اولدوغو اوچون دئييلمه سي دوزگون دئييل. تاريخچيلرين بير چوخو آيري بيري لري نين دئديكلريني تيكرار ائتميش و عقل اوزو ايله دانيشماميشلار) "xvi".

رضاقلي خان هدايت^{xvii} سونرالار هيندوستاندان گتيريلميش دساتير متينلري نين اتكي و تاثيري آلتيندا "نژادنامه" اثريني يازماغا باشلاميش. او بو كتابدا "فارسي سره" يازماغا و يازديغي متينلرده عربيجه كلمه لر آز ايشلتمگه چاليشميش. رضاقلي خان هدايت اسلامدان سونرا هيندوستان و ايران مماليكی محروسه سینه حاکيم 18 سيلسيله نين كئچميشيني قديم ايرانليلارا نسبت وئرمگه چاليشميش. بو اثرين يازيلماسيندا هيندوستانين بمبئي شهريندن قاجار مماليكی محروسه سینه گلميش زردوشت ميسيونئرچيسي مانكي ليمجي هاتريان نين دا بؤيوك رول اولموش. بو اساسدا رضاقلي خان هدايت يازميش: "چيزي تازه ببايد بنگارم كه چون روزگار پادشاهان ايران سپري شد آيا از تخمه و نژاد آن گروه کسی پيادشاهی و افسر

دارائی رسید یا دیگر بار بر سریر بزرگی بار نیافتند و به جهاندارى و کامکارى نرسیدند و از من بخواست که اگر از نژاد بزرگان و تخمهء شاهان ایران مردى به بزرگى رسیده و خداوند کیانى و سترگى شده در نامه اى بر نگارم و لختى از نهاد و نژادش برشمرم (گرک تازا بیر شئى یازام. ایران شاهلاری نین حؤکمرانلیغى سونا چاتدیقا، اونلارین نسلیندن و نژادیندان بیر کس شاهلیغا و افسرلیگه چاتدی می، یوخسا بؤیوکلوک تختینه یوکسلمه میس و حؤکمران اولمامیشلار می؟ مندن ایستنمیش: ایران شاهلاری نین نسلیندن و نژادیندان بیر شخص بؤیوک مقاما، شاهلیق تختینه چیخمیشسا، بیر کتابدا یازام و بیر آز اونون اصلیندن و نژادیندان سایام)^{xviii}.

اوسته کی متنى نظره آدیقدا میرزا جلال الدین میرزه (فتحعلی شاهین اوغلو) و میرزه فتحعلی آخوندوف دا بو ادبیاتدان استفاده ائتمک ایله "تخمه پارسیان" ایفاده سینى ایشلتمگه چالیشدیقلارینى گؤروروک. باشقا بیر مؤلیف زردوشت مذهب اولموش، آنجاق اجتماعیتده مسلمان گؤرونمگه چالیشمیش "فرزانه بهرام" اولموش. فرزانه بهرام اوژ نژادینى "گودرز گشواد" آدلى زردوشتیلر طرفیندن تانینمیش بیر ذاتا باغلاماغا چالیشمیش. بو شخص بعضیلرینه گؤره

هیندوستانداکی فارس محفلی ایله تانیس اولماق اوچون "پتنه (Patna)" یا، هیندوستانین بهار ایالتی نین مرکزینه گئتمیش و اورادا دساتیر داستانلاریندان تأثیر آلاق "شارستان" آدلی کتابینی یازمیش^{xix}. فرزانه بهرام-ین شاریستان آدلی کتابیندان اوخویوروق:

"بعد از ایشان سلطنت به ابنای ایشان رسیده، چنان که طاهریان که از نژاد شاهنشاه منوچهر اند و یعقوب لیث نسب او به غبادشاه پور حضرت شاهنشاه پرویز می رسد. خسروان غزنوی ایشان خود را از نژاد یزدگرد شهریار می دانند و سلاطین آل بویه از نژاد بهرام گورند و سلجوقیان سلجوق به سی پشت به افراسیاب می رسد (او شخصدن سونرا سلطنت اوغوللارینا چاتمیش، طاهیریلر شاهنشاه منوچهر نژادیندان اولدوغو کیمی. یعقوب لیث و اونون نسبی غباد شاهین اوغلو، حضرت شاهنشاه پرویزه چاتار. غزنوی شاهلاری اونو یزدگرد نسلیندن بیلرلر. آل‌بویه سلطانلیغی بهران گور نسلیندنیر. سلجوقلور اوتوز نسل آرخا گئری سایدقدان سونرا افراسیابا یئتیشرلر)"^{xx}.

رضاقلی خان هدایت-ین فارس آنتیکچیلیگی و باستانگرایلیغی آچیقلیغا قویشسین دئییه بیر آز داها اوخویوروق:

"پادشاهان ایران تا زمان یزدجرد شهریار پنج گروه بوده اند: اول نژاده مه آباد، نخستین پیغمبر و پادشاه ملک عجم که، چنانکه در دبستان المذاهب آمده زامان مملکت او و اولادش ضد زال کیوانی امتداد یافته ... و دساتیر باستانی بلغت آسمانی بر او نازل شد. ... از پارسیان گویند: مکه خانه مه آباد بوده. وی بنیاد نهاده و آن را مه گه می نامیدند یعنی جای مه. چه گاه و گه به معنی جای است (ایران شاهلاری یزدگرد زامانینا دک بئش بؤلوک اولموشلار. بیرینجی مه آباد عیرقی، بیرینجی پیغمبر و عجم مولکونون پادشاهی، دبستان المذاهب-ده یازیلدیغی کیمی اونون و اوشاقلاری نین دؤلتچیلیگی یوز کیوان ایلی اولموش. قدیم دساتیر کتابی گؤی دیلینده اونا نازل اولموش. پارسلاردان دئییلر: مکه "مه آباد"ین ائوی ایمیش. او دوزتمیش. اونو "مه گه" (آی یئری) آدلانديرمیشلار. (...)"^{xxi}.

اوسته گؤروندوگو کیمی فارس آنتیکچیلیگی و ملیتچیلیگی اول فازلاریندا اولدوغو اوچون فارسلیغی اثبات ائتمک اوچون مؤلیف رضا قلی خان هدایت یالانلارا و هذیانلارا باش وورماغا و یئری ایله گؤیو فارسلیغا نسبت وئرمگه چالیشمیش. (آردی وار).

- i کریم نجفی برزگر، سیر نظریه پردازی در باره دبستان المذاهب، نامه فرهنگستان فارس، ویژه نامه شیه
 قاره: <http://ensani.ir/file/download/article/20141211112917-9889-25.pdf>
- ii کریم نجفی برزگر، سیر نظریه پردازی در باره دبستان المذاهب، نامه فرهنگستان فارس، ویژه نامه شیه
 قاره: <http://ensani.ir/file/download/article/20141211112917-9889-25.pdf>
- iii دساتیر، نام کتابی از پارسیان هند: <https://fa.wikipedia.org/wiki/دساتیر>
- iv ملا فیروز، دساتیر (ترجمه انگلیسی)، جلد دوم، بمبئی 1818، ص. 21.
- v آخوندزاده میرزا فتحعلی (1357)، الفبای جدید و مکتوبات . به اهتمام حمید محمدزاده، تبریز 1357، ص.
 430.
- vi سپهر محمدتقی لسان الملک، ناصخ التواریخ (تاریخ قاجاریه)، تهران چاپ سنگی، جلد اول، ص. 76
- vii سپهر محمدتقی لسان الملک، ناصخ التواریخ (تاریخ قاجاریه)، تهران چاپ سنگی، جلد اول، ص. 73
- viii هدایت، رضاقلی خان، فهرست التواریخ، تهران 1373، ص. 435.
- ix هدایت، رضاقلی خان، باخ اورادا. ص. 362.
- x هدایت، رضاقلی خان، باخ اورادا. ص. 367.
- xi هدایت، رضاقلی خان، باخ اورادا. ص. 407.
- xii هدایت، رضاقلی خان، باخ اورادا. ص. 387.
- xiii هدایت، رضاقلی خان، باخ اورادا. ص. 383.
- xiv هدایت، رضاقلی خان، باخ اورادا. ص. 388.
- xv هدایت، رضاقلی خان، باخ اورادا. صص. 450 - 451.
- xvi میرخواسد محمدبن خاوند شاه بن محمود، تاریخ روضه الصفا فی سیره الانبیا، و الملوک و الخلفا تصحیح
 وتشحیه جمشید کیانفر، تهران 1380، جلد 1، ص. 92.
- xvii رضا قلی خان هدایت الله باشی، 1179 ه.ق. اپلینده دامغاندا دوغولموش.
- xviii هدایت رضاقلیخان، نژادنامه، نسخه خطی، تهران 1274 ه.ق. گ 3.
- xix **رشید شهردان نقل از : کتاب تاریخ زرتشتیان - فرزنانگان زرتشتی اثر رشید شهردان.**
- xx فرزانه بهرام بن فرهاد، شارستان چهارچمن، ص 145.
- xxi هدایت رضاقلیخان، نژادنامه، نسخه خطی، تهران 1274 ه.ق. گ 4.